

Максименко Діана,

студентка IV курсу (групи УМЛм12240д)
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Українська мова та література»
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

М.О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри української мови Факультету української філології,
культури і мистецтва Київського столичного університету імені
Бориса Грінченка.

УДК 81`27

СУРЖИК ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ

У статті здійснено комплексний аналіз суржику як соціолінгвістичного явища в українському мовному просторі. Розглянуто основні наукові підходи до визначення поняття суржику, його статус у сучасному мовознавстві, а також дискусійність трактування як порушення літературної норми, соціолекту чи форми мовного змішування. Досліджено соціально-історичні передумови виникнення суржику, зокрема вплив русифікації, білінгвізму, урбанізаційних процесів

і міжмовної інтерференції. Проаналізовано особливості функціонування суржик у різних сферах сучасного суспільства, зокрема в побутовому, молодіжному та масовокультурному середовищах, а також його соціальні функції й суспільне сприйняття представниками різних поколінь. Акцентовано увагу на тому, що суржик є відображенням складних історичних і соціокультурних процесів, які вплинули на формування мовної ситуації в Україні. Визначено, що поширення суржик пов'язане не лише з історично сформованими умовами, а й із сучасним рівнем мовної культури, мовної свідомості та ставлення до української літературної мови. Наголошено на важливості формування мовної компетентності й збереження мовної норми як складників національної ідентичності.

Ключові слова: білінгвізм; інтерференція; мовна культура; русифікація; соціолінгвістика; суржик; українська мова.

Постановка проблеми. Проблема суржик як соціолінгвістичного явища є однією з актуальних у сучасному українському мовознавстві, оскільки безпосередньо пов'язана з питаннями мовної культури, національної ідентичності та функціонування української мови в суспільстві. У сучасному мовному просторі України суржик залишається поширеним явищем, що виникло внаслідок тривалих історичних, політичних і соціокультурних процесів, зокрема русифікації, білінгвізму та міжмовної інтерференції.

Інтерес до цієї проблеми зумовлений не лише її науковою значущістю, а й практичною актуальністю, адже суржик широко функціонує в повсякденному мовленні, сімейному спілкуванні, молодіжному середовищі та масовій культурі. Це викликає потребу глибокого осмислення його природи, причин виникнення, сфер поширення та впливу на сучасну мовну ситуацію в Україні.

У мовознавстві суржик розглядають як змішане мовлення, що поєднує елементи української та російської мов, однак його статус і досі залишається дискусійним. Одні дослідники трактують його як порушення літературної норми, інші – як окремий соціолект або специфічний прояв мовного контактування. Така неоднозначність зумовлює необхідність аналізу основних наукових підходів до визначення суржик та його місця в системі мовних явищ.

Особливої актуальності проблема суржик набуває в умовах сучасних суспільних трансформацій, коли посилюється увага до збереження чистоти української літературної мови, формування мовної свідомості та утвердження укра-

їнської мови як важливого чинника державності. Поширення суржиків, особливо в молодіжному середовищі, часто розглядають як показник мовної інерції, недостатнього рівня мовної культури або наслідок історично сформованої мовної ситуації.

У цьому контексті постають важливі дослідницькі питання: які соціально-історичні чинники сприяли виникненню суржиків; якими є основні підходи до його трактування; у яких сферах сучасного суспільства він функціонує найактивніше; яке ставлення до нього демонструють мовці різних поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему суржиків досліджували О. Тараненко, Л. Масенко, Т. Кузнєцова, О. Сербенська, В. Хмелько та інші. У працях науковців висвітлено соціально-історичні передумови виникнення суржиків, його мовний статус, функціонування в сучасному суспільстві та вплив на мовну культуру.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі суржиків як соціолінгвістичного явища, з'ясуванні його сутності, причин виникнення, особливостей функціонування та ролі в сучасному українському мовному середовищі. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: визначити сутність суржиків; дослідити історичні передумови становлення суржиків в лінгвоукраїністиці; з'ясувати сучасні сфери функціонування суржиків.

Об'єкт дослідження – суржик як форма змішаного мовлення в українському суспільстві. Предмет дослідження – соціально-історичні передумови виникнення суржиків, основні наукові підходи до його визначення, сфери функціонування, соціальні функції та суспільне ставлення до нього.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю всебічного наукового осмислення суржиків як важливого соціолінгвістичного явища, що відображає складні історичні процеси, сучасний стан мовної культури та особливості розвитку українського мовного простору.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити сутність суржиків як мовного явища, доцільно звернутися до історії його наукового вивчення. Це дає змогу простежити, коли суржик став об'єктом мовознавчих досліджень і як поступово формувалися основні підходи до його розуміння в українській лінгвістиці.

Однією з важливих проблем сучасної соціолінгвістики є дослідження мовних утворень, що виникають унаслідок змішування двох або більше мов. У світовому мовознавстві вивчають різні форми такого мовного змішування, зокрема Spanglish у США, Tex-Mex у Техасі, Českoslovenčina на території колишньої Чехо-

словаччини, трасянка в Білорусі тощо. В українському мовному середовищі аналогічним явищем є суржик – змішане мовлення, що постає внаслідок взаємодії української та російської мов.

Науковий інтерес до суржику в українському мовознавстві виник ще у 20–30-х роках ХХ століття. До його окремих аспектів зверталися такі дослідники, як М. Гладкий, О. Курило, І. Огієнко, О. Синявський та інші, однак переважно в контексті культури мовлення. У той період суржик ще не став предметом окремого системного дослідження, оскільки суспільно-політичні умови радянської доби значно обмежували можливості вивчення мовних явищ, які могли суперечити офіційній мовній політиці.

З 90-х років ХХ ст., коли стало можливим як відкрите обговорення мовних і соціокультурних проблем, пов'язаних із явищем суржику, так і наукове його вивчення, спостерігається активізація досліджень цього феномена не тільки лінгвістами, а й літературознавцями (І. Дзюба), культурологами (О. Гриценко, М. Стріха), соціологами (В. Хмелько).

Ґрунтовною є наукова розвідка О.Тараненка «Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози», у якій автор глибоко аналізує питання мовного статусу українсько-російського суржику з позиції протилежних підходів його потрактування: 1) у межах власне української мови: а) явище тільки рівня мовлення (значна кількість ідіолектів у мовленні певних верств населення країни), б) явище мовного рівня (відповідний соціолект української мови, змішане периферійне відгалуження на зразок говірок перехідного типу), в) явище як мовлення (сукупність ідіолектів), так і мови (один із соціолектів); 2) за межами власне української мови: а) проміжне явище між українською і російською мовами (сукупність ідіолектів або ідіом), б) окрема (не українська і не російська) мова.

Ми також вважаємо, що варте уваги визначення, згідно з яким суржик є «одним із різновидів українського мовлення, своєрідним субкодом, що містить у собі різномірні елементи: мовні одиниці літературної (розмовно-побутової) української мови, окремі «фрагменти» розмовно-побутової лексики російської мови, позалітературні інтерферентні явища різних типів, а також українські діалектизми» (Del Gaudio, 2011).

У мовознавстві наявні два протилежних погляди щодо слова «суржик». Однак багато мовознавців виступають проти використання терміна суржик через його оцінну конотацію, яка суперечить стилістичній нейтральності та неоцінності терміна. Вони пропонують замінити його термінами, такими як «регіональне койне» або «напівмовність» (В. Демченко). Однак термін «суржик» поширюється в

наукових розвідках і може означати не тільки українсько-російське мішане мовлення, але й «словацько-російсько-український» (О. Рибалко), «українсько-англійський» (Б. Ажнюк) тощо.

У словниках радянського періоду суржик визначали як «елементи двох або кількох мов, що об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» (СУМ, 1978, 854). Це визначення перенесено і в новий «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТСУМ, 2006, 1416), де його лише доповнено прикладом українсько-російський суржик.

Однією з головних проблем у вивченні суржику є відсутність чітких критеріїв його визначення та розмежування з інтерферованим мовленням. Дослідники вважають важливою ознакою суржику кількість російськомовних елементів у мовленні, однак точні показники можуть варіюватися залежно від середовища, віку мовців та конкретної мовної ситуації.

Процес вивчення суржику ускладнюється також різним походженням його мовних елементів. Як показала Т. Кузнецова на матеріалі мовлення мешканців Сум, лексеми на зразок картошка, радуга, молнія, головою можуть фіксуватися і в діалектних словниках, і в Атласі української мови як властиві окремим українським говорам. Умови українсько-російського білінгвізму сприяють тому, що ці форми нерідко сприймаються як суржикові під впливом російської мови, хоча їхня основа може бути діалектною. Як зазначає дослідниця, одна й та сама форма в мовленні різних осіб може бути або діалектизмом, або наслідком російського впливу, що ускладнює її однозначну інтерпретацію. Подібної думки дотримуються й інші мовознавці, підкреслюючи, що одна лексична одиниця в різних мовців може мати різний статус – суржикізму або діалектизму. Цю проблему ще раніше порушував О. Горбач, який вважав, що суржик значною мірою спирається на українські говірки, які під впливом російської мови трансформувалися в міський мовний різновид. Такого ж підходу дотримується і Дель Гаудіо Сальваторе, який також підкреслює діалектну основу суржику.

Отже, суржик у сучасній українській соціолінгвістиці розглядається як складне та багатовимірне мовне явище, що не має єдиного усталеного визначення. Різні наукові підходи по-різному інтерпретують його статус, однак спільним є визнання його як результату взаємодії української та російської мов, що формується під впливом соціальних і мовних чинників.

Обговорення статусу українсько-російського суржику пов'язане з низкою проблемних питань, зокрема визначенням висхідної мовної основи для його

аналізу – чи це українська мова в цілому, чи лише її кодифікована літературна форма, а також встановленням меж інтерференції, ступеня проникнення російських елементів у різні мовні рівні та регіональних і соціальних особливостей поширення цього явища.

Частина дослідників вважає, що важливим показником є кількість російськомовних елементів, однак їхня частка може суттєво коливатися залежно від регіону, віку мовців та мовної ситуації. Додаткову складність створює те, що одні й ті самі мовні одиниці можуть мати різний статус – бути як діалектизмами, так і елементами суржику, що залежить від мовця та умов уживання.

Ще одним ускладнювальним фактором є походження мовних одиниць: частина лексем, які вважаються суржиковими, може бути властива українським говорам і лише під впливом російської мови отримує статус інтерферованих елементів. Через це їхня інтерпретація залишається неоднозначною, а межа між діалектними та суржиковими формами не розмитою.

Зразки змішаного мовлення ще здавна відображалися в українській літературі, часто у пародійній формі. Наприклад, у творах І. Котляревського та І. Квітки-Основ'яненка така мова показувала поєднання українських і російських елементів та використовувалася для створення комічного ефекту. Подібні приклади трапляються і в пізніших творах, де мовлення персонажів відтворює реальні риси мовної мішанини.

У XVIII–XIX століттях таке змішане мовлення було характерне переважно для сільської адміністрації та чиновництва, які поєднували російський канцелярит з українською основою. Воно також поширювалося через військову службу, коли люди втрачали рідну мовну практику й переходили на російську з українськими елементами.

Отже, ранні форми суржику були обмежені соціально і не становили масового явища серед усього населення, а існували переважно в окремих соціальних групах.

Поширення мішаних форм українсько-російського мовлення внаслідок демографічного зростання міського населення й інтенсифікації контактів між українським селом і зросійщеним містом знайшло відображення в художніх творах, наприклад, у неодноразово згадуваній у дослідженнях суржику п'єсі М. Старицького «За двома зайцями» та творах В. Винниченка.

Починаючи з 1930-х років, радянська влада поступово звужувала сферу функціонування української мови: зменшувалося її використання в освіті, науці,

діловодстві, а також посилювалася русифікація. Крім зовнішнього тиску, здійснювалося й втручання у внутрішню структуру мови – обмежувалися окремі слова, граматичні форми та правила, натомість активно запроваджувалися російські відповідники. У результаті українська мова штучно наближалася до російської, що посилювало процес змішування мов і сприяло поширенню суржиків як масового явища.

В усних оповідях селян часто трапляються лексичні русизми або слова спільного фонду, вимовлені в російській фонетичній формі, що створює окремі вкраплення, які не втрачають їхньої україномовної основи. З іншого боку, їх кількість значно збільшується в тих фрагментах розповідей, які стосуються дій керівників радянської влади, спогадів про колективізацію, описів методів її впровадження та описів тих, хто її виконував.

Жива усна мова з багатим словниковим складом і фразеологією, яка загалом не зазнає руйнування через поодинокі русизми, і сьогодні зберігається в селах Центральної, Східної та Південної України, переважно серед старшого покоління.

Посилення русифікаційних процесів у 1970-х роках, разом із масовим переселенням сільського населення до міст, а також занепадом традицій, звичаїв і культурного життя українського села у багатьох випадках спричинили ослаблення та деградацію сільських мовних середовищ.

Отже, перед здобуттям незалежності вживання української мови як засобу щоденного спілкування суттєво скоротилося, особливо в містах, де переважала російська мова. Через її вищий престиж в урбанізованому середовищі частина молодшого покоління українців, що переїжджала до міст, переходила на російську. У результаті українська мова дедалі більше залишалася переважно мовою старшого покоління та сільських регіонів.

Проблема мовної культури сучасної молоді сьогодні є особливо актуальною, адже мовлення відображає загальний рівень культури особистості. У сучасних умовах суспільних змін в Україні поширення сленгу, жаргонізмів і мовних змішувачів загострює питання чистоти української мови як важливої складової національної та соціальної культури. Українська мова є не лише засобом спілкування, а й носієм духовних надбань народу, його традицій, історичного досвіду та культурної пам'яті.

Упродовж століть українська літературна мова зазнавала утисків і систематичного впливу русифікації, що суттєво позначилося на мовленні її носіїв. Тривале нав'язування російської мови спричинило появу суржиків - змішаного мовлен-

ня, у якому поєднуються українські та російські слова, форми й кальки. Це явище стало наслідком складних історичних і соціальних процесів та залишається важливою проблемою сучасного мовного середовища.

Поширення суржик у українському суспільстві та мові все більше загрожує розвитку повноцінного демократичного суспільства, у якому права та свободи громадян мають першочергове значення.

У сучасному суспільстві суржик функціонує переважно в побутовому спілкуванні – у сім'ї, серед друзів, у транспорті, магазинах, професійних колективах. Найсприятливішим середовищем його поширення залишається сімейна комунікація, де його часто використовують як звичний або навіть основний засіб спілкування. Водночас суржик може виконувати й функцію мовної гри, особливо серед молоді, яка нерідко вживає його свідомо для створення певного стилю чи соціального образу.

Особливо помітним є поширення суржик та жаргонізованого мовлення в молодіжному й студентському середовищі, де активно використовуються позалітературні слова, жаргонізми та мовні змішування. Це свідчить не лише про вплив соціального середовища, а й про зміну мовних пріоритетів частини молодого покоління. Старші покоління частіше сприймають суржик як ознаку низької мовної культури, тоді як молодь нерідко ставить до нього нейтрально або як до звичного елемента комунікації.

Дослідники (Л. Масенко, О. Сербенська, Р. Мацюк та ін.) розглядають суржик як соціолінгвістичне явище, зумовлене історичними, політичними та культурними чинниками. Його поширення пов'язане з тривалим впливом русифікації, недостатнім знанням літературних норм, мовною інерцією та байдужістю до культури власного мовлення.

Попри закономірність мовних контактів, надмірне й неконтрольоване використання суржик засмічує мовлення, розхитує норми української літературної мови та негативно впливає на мовну культуру суспільства. Тому формування поваги до літературної мови, мовної свідомості та відповідальності за власне мовлення є важливою умовою збереження національної мовної ідентичності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, суржик є складним і багатомірним соціолінгвістичним явищем, що сформувалося під впливом тривалих історичних, політичних і соціокультурних процесів, зокрема русифікації, білінгвізму, урбанізації та міжмовної інтерференції. Аналіз наукових підходів засвідчив відсутність єдиного трактування суржик, оскільки його розглядають як

порушення літературної норми, форму змішаного мовлення, соціолект або специфічний результат мовного контактування. Дослідження показало, що суржик функціонує переважно в побутовій сфері, сімейному спілкуванні, молодіжному середовищі та масовій культурі, виконуючи як комунікативні, так і соціальні функції. Водночас його поширення свідчить про вплив історично сформованої мовної ситуації та недостатній рівень мовної культури частини мовців. Незважаючи на поширеність суржику в сучасному суспільстві, важливим залишається утвердження норм української літературної мови, формування мовної свідомості та відповідального ставлення до власного мовлення як складників національної ідентичності. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні регіональних особливостей суржику, його трансформації в умовах сучасних суспільних змін і впливу нових комунікативних середовищ на мовну практику.

Список використаних джерел

- Брага, І.І. (2012). Суржик у соціолінгвістичному вимірі. *Філологічні науки*, 1, 82–87.
- Бусел, В.Т. (ред.). 2006. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* : 250000. Київ; Ірпінь: Перун, 1728 с.
- Масенко, Л. Т. (2008). Суржик: історія формування, сучасний стан, перспективи функціонування. *Studia Slavica Oldenburgensia. Belarusian Trasjanka and Ukrainian Suržyk : Structural and social aspects of their description and categorization / Gerd Hentschel, Siarhiej Zaprudski*. Oldenburg, 1–34. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16539>
- Суржик. Словник української мови. (1978). <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D1%83%D1%80%D0%B6%D0%B8%D0%BA>
- Тараненко, О. О. (2008). Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*, 1, 14–30.
- Del Gaudio, S. (2011). On the Nature of Surzyk: a Double Perspective. *Мовознавство*, 3, 91–92.

References

- Braha, I.I. (2012). Surzhyk u sotsiolingwistychnomu vymiri. *Filolohichni nauky*, 1, 82–87.
- Busel, V.T. (red.). 2006. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy* : 250000. Kyiv; Irpin: Perun, 1728 s.
- Del Gaudio, S. (2011). On the Nature of Surzyk: a Double Perspective. *Movoznavstvo*, 3, 91–92.
- Masenko, L. T. (2008). Surzhyk: istoriia formuvannia, suchasnyi stan, perspektyvy funktsionuvannia. *Studia Slavica Oldenburgensia. Belarusian Trasjanka and Ukrainian Suržyk : Structural and social aspects of their description and categorization / Gerd Hentschel, Siarhiej Zaprudski*. Oldenburg, 1–34. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16539>
- Surzhyk. Slovnyk ukrainiskoi movy. (1978). <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D1%83%D1%80%D0%B6%D0%B8%D0%BA>
- Taranenko, O. O. (2008). Ukrainsko-rosiiskyi surzhyk: status, tendentsii, otsinky, prohnozy. *Movoznavstvo*, 1, 14–30.

SURZHYK AS A SOCIOLINGUISTIC PHENOMENON: MAIN APPROACHES TO ANALYSIS

Diana Maksymenko, a fourth-year student on the first (bachelor's) cycle of higher education, specialising in 'Ukrainian Language and Literature' at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

This article provides a comprehensive analysis of surzhyk as a sociolinguistic phenomenon in the Ukrainian linguistic space. It examines the main scientific approaches to defining the concept of surzhyk, its status in contemporary linguistics, as well as the controversial nature of its interpretation as a violation of the literary norm, a sociolect, or a form of language mixing. The socio-historical preconditions for the emergence of Surzhyk are examined, in particular the influence of Russification, bilingualism, urbanization processes, and interlingual interference. The paper analyzes the characteristics of surzhyk's functioning in various spheres of contemporary society, particularly in everyday, youth, and mass-cultural environments, as well as its social functions and public perception by representatives of different generations. Emphasis is placed on the fact that Surzhyk reflects complex historical and sociocultural processes that have influenced the formation of the linguistic situation in Ukraine. It is determined that the spread of Surzhyk is linked not only to historically formed conditions but also to the current level of linguistic culture, linguistic awareness, and attitudes toward the Ukrainian literary language. The importance of developing linguistic competence and preserving linguistic norms as components of national identity is emphasized.

Keywords: bilingualism; interference; linguistic culture; Russification; sociolinguistics; surzhyk; the Ukrainian language.